

Atskaņas.*)

VI. Atskaņu izcelšanās.

Prof. J. Lautenbachs savā „Latv. literāt. vēsturē“ izsaka, ka vecajām tautām atskaņu nav, bet tās ir jaunākā laika atradums (II. daļā, 615. lpp.). Ar to viņš aizstāv latviešu tautas dziesmas pret Višmaņa it kā nopelošo konstatējumu, ka zemnieku oḁdas (t. i. mūsu tautas dziesmas) ir bez atskaņām.**)

Pie tā jāpiebilst, ka, vienkārt, latviešu tautas dzejā atskaņas nebūt nav svešas (par to sīkāk turpmāk), otrkārt, atskaņas ir jau ļoti sen pazīstamas. Tās atrodamas arī mūslaiku pirmatnējo tautu, piem. polinēziešu sacerējumos, kas atļauj hipotētiskas analogijas par tagadējo kultūrtautu senlaikiem.

Grieķu un latīņu dzejas trādicija atskaņas gan neatzina, bet jau Platons uzstājās pret runātājiem, kas centušies runas izgreznot atskaņu rotaļām, tāpat Pindara epinīkijos sastop asonanses un atskaņas. Lūkrētija, Katulla, Vergilija, Horātija, Ovidija u. c. atskaņotās dzejas paraugus V. Grimms spēja uzskaitīt tikai kādās 60 lappusēs. („Geschichte des Reims“). Par atskaņām var uzlūkot arī atkārtojumus senēģiptiešu himnās. Indijā atskaņas dzejā lietātas jau sen, Džajadevu pat aprīno viņa reti sastopamās atskaņu bagātības dēļ. Tāpat Persijā, kur dzejas māksla (panti ritmā un ar atskaņām) it kā cēlusies jau 5. g. s. pēc Kr. Korānā arī sastopama īpatnēji ritmizēta un atskaņota proza.

Eiropas tautu literātūrā atskaņas kā pilnīgi atzītu dzejiskās izteiksmes līdzekli plašāk sāka lietāt viduslaiku latīņu himnikā. Atskaņotā panta paraugi, kā augstāk aizrādīts, bija atrodami jau klasiskajā literātūrā, tomēr pieņem, ka īstais ietekmes avots jāmeklē tuvo austrumu tautu literātūrā, kas kādai latīņu garīgo rakstnieku daļai, piem. Tertuliānam, bijusi pazīstama. Mēdz domāt, ka no viduslaiku latīņu dzejas atskaņas pārjēmtas Eiropas jaunāko literātūru dzejas tehnikā, izplatīdamās daždažādākos paveidos. Sevišķi slavēna kļūst provansāliešu tehniski ļoti izkoptā un atskaņām bagātā dzeja, no kuŗas arī nāk daudzas mākslīgas dzejas formas, piem. kancōna, tencōna, sonets u. c.

*) Sākumu sk. Ceļos III.

**) Skat. „Der Unteutsche Opitz“, 36. lpp.: „Denn / ob zwar ihre Lieder nicht R y t h m i c è verfasst / so sind sie doch von Natur m e t r i c è eingerichtet.“

Tā kā visu Eiropas tautu visvecākā literātūra nav uzglabājusies, tad nav tomēr skaidrs, vai atskaņas šo tautu dzejā tiešām ienestas ar latīņu Afrikas dzejnieku starpniecību, vai arī ir, kaut pa daļai, senu vietēju atskaņošanas māku turpmākā izveidošanās fāze.

Atskaņas izveidošanās procesiem tālā senatnē vairs nav iespējams izsekot, tāpēc par tās izcelšanos var spriest tikai teorētiski.

Netieši novērojumi ļauj domāt, ka par atskaņas senākām formām jāuzlūko morfoloģiski līdzīgi atkārtojumi, kas varēja sargrupēties tuvu viens pie otra tīri nejauši, kā, piem., kādreiz ikdienas runā: „suņi skreļ pretim un reļ“, „kā tā kaza tik maza?“ u. tml.

Kad sāka uztvert fōnētiski līdzīgo un satuvināto vārdu pāru īpatnējo skaistumu un aptvert viņu nozīmi dzejas daiļskanībā, atskaņa bija atrasta. Jādombā, ka sākumā nejaušā gadījuma atskaņa noderēja tikai panta instrūmentēšanai, bet turpmāk kļuva par patstāvīgu panta kompozīcijas elementu, kas ir viena no svarīgākajām atskaņu funkcijām pat mūsu laikos.

Atskaņu izjūta, t. i. spēja uztvert atskaņu, ciktāl no mums pieejamās literātūras vērojams, bijusi visai dažāda: dažos laikmetos par pietiekošu atskaņu uzlūkojuši vienu saskanošu vokāli, reizēm prasības bijušas daudz stingrākas.

Atskaņu izcelšanās gaitā liela loma ir tam aistētisko jūtu paveidam, ko varētu apzīmēt par atskaņu prieku.

Tādu atskaņu prieku it īpaši var novērot krievu tautā: visas viņu dziesmiņas (častuškas) pa laikam tikai ar atskaņām, reizēm pat tik tālu to iespaidā, ka atskaņu dēļ cieš pats saturs. Tā, piemēram, šī raksta autoram Krievijas ziemeļos iznāca dzirdēt šādu pantīņu, ko bērni skaitīja, lai novērstu lietu:

Дождик, дождик, пере ст а н ь, —	a
Я поеду в Дагес т а н	a
Богу моли т ь с я,	b
Христу поклон и т ь с я	b

Tālā Dagestana minēta tikai atskaņas dēļ.

Krievi citu izsmiešanai arī sacer atskaņotus pantus, reizēm pat bezkaunīga lamāšanās sāk iet atskaņotā valodā:

Piem.:

Иван, болван,
С колокольни упал,
Катился, катился,
Г подавился.

Vai:

Поляк, католик,
Нас . . . на столик

Vai:

Дам тебе в рыло,
Так выскочит мыло u. d. c.

Ka arī latviešiem šāds atskaņu prieks nebūt nav svešs, to pierāda daudzie tautā izplatītie izteicieni ar atskaņām, piem. Joku sarunas:

„Kā tev sauc?“ — „Kā govi slauc!“ — „Bet kā tev vārds?“ — „Kā slošu kāts!“

„Ko tu gribi?“ — „Divi ribi.“

Tāpat daži izteicieni:

„Mells kā vells,
„Es tev' mil' kā cept' pīl',“
„Ak mūžs, kā pūš (par ragu mūziku),“
„Gudrs kā Skudr' Jur's“ u. d. c.

Atskaņās sacerēti arī kaitināšanas pantīni, piem. ·

Matīs, Matīs,
Vells tevi kratīs,
Ķers aiz matiem,
Sies pie ratiem,
Bāzīs maisā,
Sviedīs gaisā.

Mūrniek zell',
Pajem ķell',
Brauc uz ell'!

Kriš, Kriš — sird' priš'!

Prici, Prici, kam tu tici?

Ernasts, brokasts, Pastend's pagasts.

(Stendē.)

Tā pati parādība saskatāma tamlīdzīgos tautas dziesmu atskaņojumos, kā:

Es ardams, ecēdams,
Apkārt griezu velēniņu,
Mīlēdams, precēdams,
Apkārt griezu tautu meitu. (BW. 11116.)

Tīstiesa, vīstiesa,
Pādīte mana. (BW. 1497.)

Atskaņu prieks nav svešs arī mākslas dzejniekiem. Kā raksturīgu piemēru skat. Sudrabkalna (Olivereto) dzejoli „Gurķu un mandeļu pudiņš“ („Trub. uz ēz., 13. l.“), kur liksmā atskaņu rotaļa vietām taisni apbrīnojama, tā 17.—20. rindas:

Gan te ķers Šanteklers uzslavu labāku,
Smuku burs Sukuburs kinema-mirāžu,
Iesviedīs degunā dažam kā tabaku,
Avansu izcels un pavairos tirāžu u. t. t.

Atskaņu priekam ir arī sava otra puse — sen pazīstami, daudzkārt lietāti atskaņojumi nepatik, liekas „nodrāzti“, „klaboši“, „apvazāti“. Ik dzejnieku paaudzei iznāk cīnīties ar šo atskaņu triviālītāti, vai nu sameklējot jaunu atskaņošanas materiālu, vai arī pārgrozot atskaņošanas tehnikas kanonu. Tā tas, piem., noticis un notiek visjaunākajā latviešu literātūrā, kur redzama atkāpšanās no pērcīzās (un uzuāli pērcīzās) atskaņas prasības.